

<https://doi.org/10.15407/socium2019.04.054>  
УДК 316.422.42

**Дмитрук Д.А.**, канд. соціол. наук, науковий співробітник відділу моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”, директор ГО “Центр “Соціальний моніторинг”, вул. Панаса Мирного, 26, Київ, 01011, Україна, email: [dmitruk\\_d@ukr.net](mailto:dmitruk_d@ukr.net), ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2683-0972>,

**Левін Р.Я.**, канд. пед. наук, старший науковий співробітник відділу моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій “Інститут економіки та прогнозування НАН України”, вул. Панаса Мирного, 26, Київ, 01011, Україна, email: [levinr@ukr.net](mailto:levinr@ukr.net), ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4991-0246>

### РОЛЬ НАВЧАННЯ ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ У ФОРМУВАННІ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ<sup>1</sup>

На матеріалах соціологічного опитування проаналізовано й показано відмінності між учасниками та неучасниками процесу навчання впродовж життя (НВЖ) і виявлено істотні переваги перших у головних вимірах життєдіяльності, визначальних для персонального добробуту та суспільного розвитку. Зокрема, учасників НВЖ набагато більше серед тих респондентів, які переважно позитивно оцінюють стан свого здоров'я, ніж серед людей з переважно негативною самооцінкою; їх більше серед опитаних, які задоволені своїм життям; вони реалістичніше оцінюють соціальну дійсність, краще розуміють вимоги сучасного ринку праці та життя у цілому, чіткіше усвідомлюють силу впливу чинників, пов'язаних з особистими якостями людини, на досягнення життєвого успіху в нинішньому вітчизняному суспільстві, ніж решта населення; вони сучасніше налаштовані в гендерному аспекті, ніж більш архаїчне суспільство. Учасників НВЖ тим більше серед групи опитаних, чим краще матеріальне становище цієї групи. Вони мають низку переваг у сфері володіння навичками, потрібними для успішної життєдіяльності в сучасному українському суспільстві та глобалізованому світі (їх набагато більше серед регулярних комп'ютерних користувачів, інтернет-користувачів, значно більше серед тих опитаних, які володіють основними європейськими мовами на достатньому рівні). Отримані результати переконують у доцільності розробки та реалізації спеціального напрямку державної соціально-економічної політики щодо сприяння збільшенню участі населення в НВЖ як однієї з перспективних стратегій нагромадження людського капіталу країни на користь національного розвитку.

**Ключові слова:** навчання впродовж життя, прояви суб'єктності, життєві переваги, якість життя, зайнятість, компетенції, соціальна активність, трудова мобільність.

**Dmytruk D.A.**, PhD. (Sociology), scientific fellow, department for monitoring-based research of social and economic transformations, SO “Institute for Economics and Forecasting, National Academy of Sciences of Ukraine”, director, NGO “Social Monitoring Center”, 26, Panasa Myrnoho Str., Kyiv, 01011, Ukraine, email: [dmitruk\\_d@ukr.net](mailto:dmitruk_d@ukr.net), ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2683-0972>,

**Levin R.Ya.**, PhD. (Pedagogy), senior research scientist, department for monitoring-based research of social and economic transformations, SO “Institute for Economics and Forecasting, National

<sup>1</sup> Статтю підготовлено в межах виконання відомчої наукової роботи Державної установи “Інститут економіки та прогнозування Національної академії наук України” № 3.1.7.107 “Формування суб'єктності людського капіталу як новітня тенденція економічного розвитку”.

Academy of Sciences of Ukraine”, 26, Panas Myrnoho Str., Kyiv, 01011, Ukraine, email: levinr@ukr.net, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4991-0246>

## THE ROLE OF LIFELONG LEARNING IN THE DEVELOPMENT OF HUMAN CAPITAL

*Based on the materials of the sociological survey authors analysed and showed differences between participants and non-participants of the lifelong learning process and revealed significant advantages of the first in the main dimensions of life activity. The paper outlines the qualitative and quantitative characteristics, which are crucial for personal well-being and social development for lifelong learning participants. In particular, participants in the lifelong learning are far more likely to have a positive assessment of their health than those with a predominantly negative self-esteem; there are more of those who show higher life satisfaction; they are more objective in assessing social reality, have better understanding of the job market demands and life in general; and they are more aware of the influence of factors related to one's personal qualities on the life success achievement in today's domestic society than the rest of the population. Lifelong learning participants are more gender-sensitive than the archaic society as a whole. The number of life learning participants is especially higher among the group of respondents with a better financial situation. They have a number of advantages in the skills required for successful living in today's Ukrainian society and the globalized world (there are many more of them among regular computer users, Internet users, and much more among those who speak basic European languages at a sufficient level). The obtained results demonstrate that it is advisable to develop and implement a special direction of the state socio-economic policy to promote the participation of the population in lifelong learning as one of the promising strategies for accumulating a country's human capital in favour of national development.*

**Keywords:** *lifelong learning, personality manifestations, life benefits, quality of life, employment, competences, social activity, labour mobility.*

Однією з визначальних тенденцій сучасності, викликаною Четвертою промисловою революцією, стала залежність соціально-економічного розвитку країни від наявного людського капіталу. Низка досліджень ХХІ ст. доводить, що ефективним способом нагромадження та підтримання високої якості людського капіталу стає участь у процесі навчання впродовж життя (НВЖ) [1; 2].

У цій роботі поняття НВЖ використовується узагальнено, як таке, що об'єднує визначення відповідного феномену, які найчастіше вживані у вітчизняних джерелах і міжнародній практиці (освіта дорослих, продовжена освіта, подальша освіта, відновлювана освіта, перманентна освіта, освіта протягом життя в усьому розмаїтті різновидів – навчання організоване й неорганізоване, формальне й неформальне, структуроване й неструктуроване, професійне й побутове, визначене й невизначене щодо цілей і термінів тощо).

Ці дослідження визначають мету, зміст, структуру й умови НВЖ; його роль у персональному розвитку окремої людини та людських спільнот різної величини; напрямки і складові сприятливої для НВЖ політики тощо. Створений на цей час світовий науковий доробок у сфері НВЖ має велике й безпосереднє відношення до вироблення дуже необхідних сучасних стратегій соціально-економічного розвитку України, здатних подолати притаманні нинішньому вітчизняному суспільству економічну та інсти-

туційну слабкість, брак консенсусу щодо зовнішньополітичної орієнтації, проблеми ідентичності та інші проблеми, кращою відповіддю на які може бути, насамперед, економічне зростання і підвищення добробуту громадян. І саме НВЖ як потужна підойма розвитку держави дає такі можливості. Зокрема, аналіз європейських і світових рейтингів узагальнених макроекономічних і соціальних показників свідчить, що ці показники щільно корелюють з показниками участі населення країн в НВЖ. Так, за даними 6-ї хвилі Європейського соціального дослідження 2012 р., перші сім країн – лідерів в Європі за участю населення в НВЖ (Норвегія – 1-ше місце, Ісландія – 2-ге, Фінляндія – 3-тє, Швейцарія – 4-тє, Швеція – 5-тє, Данія – 6-тє, Нідерланди – 7-ме місце) посідали ці місця за індексом щастя, розрахованим ООН у 2017 р. (Норвегія – 1-ше місце, Данія – 2-ге, Ісландія – 3-тє, Швейцарія – 4-тє, Фінляндія – 5-тє, Нідерланди – 6-тє, Швеція – 7-ме місце). Вони також мали дуже пристойні величини ВВП у розрахунку на душу населення за паритетом купівельної спроможності (зокрема у 2016 р. у світовому рейтингу Норвегія поділяла 1-ше і 2-ге місця, Швейцарія займала 3-тє місце, Нідерланди – 4-тє, Швеція – 5-тє, Ісландія – 6-тє, Данія – 8-ме, Фінляндія – 12-тє місце).

Доцільно також зауважити, що НВЖ розглядається і як засіб забезпечення суспільної стабільності – фактор особливо актуальний для нинішніх українських реалій. Причина в тому, що участь населення в процесі НВЖ є одним з проявів суб'єктності, яка природно притаманна соціальним акторам, а результати навчання здатні спрямовувати цю суб'єктність у корисних для суспільства напрямках. Така складова НВЖ, як громадянська освіта, дає основи розуміння закономірностей розвитку суспільства, причинно-наслідкових зв'язків поведінки соціальних груп і добробуту країн, озброює навичками виявлення соціальної активності, відстоювання природних прав і контролю влади в ненасильницьких демократичних формах. Водночас обмеженість можливостей (доступу, часу, бажання, навичок навчання тощо) участі в НВЖ може викликати прояви суб'єктності в несприятливих для економічного розвитку й суспільної стабільності формах – досить поширене в Україні явище, спричинене соціально-економічними особливостями майже трьох десятиліть трансформаційного періоду. Протягом тривалого часу визначальні обставини життя українців (олігархія з її монополізмом і корупцією влади, бідність населення, слабкість державних інститутів, обмеженість нормативних можливостей користатися соціальними ліфтами тощо) сприяли формуванню ментальних основ поведінки значної частини населення України таким чином, що вона могла проявлятися в непродуктивних для держави й суспільства напрямках: нетолерантність до інших цінностей, схильність до протесту в неправових формах, звичка до побутової корупції, практики заробляння з порушенням закону, бажання міграції за кордон тощо. Такі явища гальмують соціально-економічне зростання та перешкоджають влаштуванню в країні суспільно-політичного укладу справжньої (а не вітринної) демократії з можливостями суспільства відкритого доступу.

З огляду на це, створення ефективної системи НВЖ стає важливим завданням загальнодержавного значення. При цьому світовий і національний досвід переконує, що побудувати ефективну систему НВЖ в масштабах країни неможливо силами лише освітньої галузі, галузевих інститутів підвищення кваліфікації, громадських об'єднань,

окремих роботодавців, зацікавлених осіб та організацій. Очевидно, що на розв'язання зазначеної проблеми доцільно спрямувати комплексну економічну, соціальну й освітню політику держави. У такому разі є всі підстави сподіватися, що частка населення України, залученого до участі в процесі НВЖ, відчутно зростатиме в досяжній перспективі, і що використання можливостей НВЖ як однієї із складових стратегії національного розвитку забезпечуватиме суспільну стабільність, економічне зростання та посилення добробуту українців.

Проте, відповідно до наявних показників, рівень залучення до НВЖ в Україні майже в 3 рази є нижчим за середньоєвропейський і більше ніж у 4 рази нижчим за показники північноєвропейських країн [3]. Відповідно, актуальним стає питання, чи діє в Україні світова закономірність поширення переваг і кращого становища на учасників НВЖ порівняно з іншими.

З огляду на це, **мета статті** – показати результати порівняльного аналізу відмінностей між групами учасників і неучасників НВЖ в Україні, окреслити якісні та кількісні характеристики та переваги однієї групи над іншою щодо формування людського капіталу, обґрунтувати доцільність сприяння якомога ширшому залученню населення до навчання впродовж життя.

У дефініції Світового банку визначається, що НВЖ – це отримання освіти для економіки знань. У розвинутих країнах НВЖ забезпечує постійний розвиток людського капіталу нації. Без розвинутої системи НВЖ зростання людського капіталу відбувається недостатніми темпами; брак професійного НВЖ робітничих кадрів та управлінців середньої ланки стримує економічне зростання. НВЖ – один з найважливіших факторів вирішення проблеми бідності. Один з варіантів зростання економіки країни – створення власної національної системи стандартів для оцінки результатів НВЖ [1, с. 8–26]. Рекомендаціями Парламенту і Ради Європи спеціально для НВЖ визначено перелік восьми ключових компетенцій, необхідних всім людям для особистої реалізації та розвитку, активного громадянства, соціального включення та зайнятості: спілкування рідною та іноземними мовами, комп'ютерна й математична грамотність і базові компетенції в науці й технологіях, засвоєння навичок навчання, соціальні й громадянські компетенції, почуття новаторства й підприємництва, поінформованість і здатність самовиражатись у культурній сфері [2].

За результатами Європейського соціального дослідження, протягом 2005–2009 рр. питома вага учасників НВЖ серед населення Європи становила в середньому близько 30% (при цьому в північно-європейських країнах у 2009 р. це була майже половина населення: у Фінляндії – 49%, Норвегії – 48%, Швеції – 48%, Данії – 46%), а в Україні – 12–16% [3; 4, с. 133–134]. За даними 6-ї хвилі ESS (2012 р.), питома вага учасників НВЖ серед населення України становила 11% (передостаннє 28 місце), тоді як середнє значення з 29 проаналізованих країн Європі дорівнювало 28,6% [5].

Методикою вимірювання участі населення України в процесі НВЖ в цьому дослідженні слугувала реєстрація соціологічних індикаторів набуття ключових компетенцій в організованих формах, зокрема виявлення фактів користування впродовж

трьох років, що передували опитуванням, курсами, семінарами, тренінгами з підвищення кваліфікації (післядипломна освіта) та посилення професійної підготовки, керування автотранспортом, користування комп'ютером та опанування ІТ, володіння основами бухгалтерського обліку, іноземними мовами, методами самовдосконалення щодо різних аспектів розвитку особистості, користування іншими курсами та/або видами навчання (в тому числі в останні роки навчальними онлайн-курсами).

Станом на 2017 р. серед населення України віком від 18 років і старше питома вага учасників НВЖ упродовж трьох попередніх років загалом становила 24%<sup>2</sup>. Серед учасників НВЖ (24%, N = 491) на галузевих курсах підвищення кваліфікації навчалися (післядипломна освіта) 35,4% (що становить 8,5% серед всіх опитаних); курсах водіїв – 20,8% (відповідно 5,0%); курсах іноземних мов – 14,6% (відповідно 3,5%); курсах для користувачів комп'ютера, з ІТ – 8,3% (відповідно 2%); бухгалтерських курсах – 2,1% (відповідно 0,5%); інших курсах (в тому числі онлайн-курсах, зокрема, Prometheus, Coursera тощо) – 8,3% (відповідно 2%); семінарах-тренінгах, спрямованих на підвищення професійної підготовки – 39,6% (відповідно 9,5%); семінарах-тренінгах, зорієнтованих на самовдосконалення особистості (в тому числі спілкування, самоконтроль, здоровий спосіб життя, саморозвиток тощо) – 16,7% (відповідно 4%). (Див. табл. 1).

Таблиця 1

**Розподіл відповідей на запитання: “На яких із зазначених курсів, семінарів, тренінгів Ви навчалися протягом останніх трьох років?”, %**

Загалом навчалися (будь-яке навчання, без зазначення конкретних форм)	Серед учасників НВЖ (N = 491, 24%)*	Серед всіх опитаних (N = 2046)**
Галузеві курси підвищення кваліфікації (післядипломна освіта)	35,4	8,5
Курси водіїв	20,8	5,0
Курси іноземних мов	14,6	3,5
Курси для користувачів комп'ютера, курси з ІТ	8,3	2,0
Бухгалтерські курси	2,1	0,5
Інші курси та види навчання (в тому числі у варіанті 2017 р., такі як онлайн-курси, наприклад, ПРОМЕТЕУС, КУРСЕРА тощо)	8,3	2,0
Семінари-тренінги, спрямовані на підвищення професійної підготовки	39,6	9,5
Семінари-тренінги, зорієнтовані на самовдосконалення особистості (в тому числі спілкування, самоконтроль, здоровий спосіб життя, саморозвиток тощо)	16,7	4,0

\* Сума відсотків перевищує показник 100%, оскільки респонденти могли навчатися за декількома напрямками.

\*\* Сума відсотків перевищує показник 24%, оскільки респонденти могли навчатися за декількома напрямками.

<sup>2</sup> Дані опитування “Ваша думка: серпень – вересень 2017 року”, проведеного Соціологічною асоціацією України спільно з ГО “Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка”; опитано 2046 респондентів віком від 18 років і старше; стандартні відхилення при достовірних 95% і співвідношенні змінних від 0,1 : 0,9 до 0,5 : 0,5 становлять 1,31–2,18%.

Регіональний розподіл показав, що більш високий рівень залучення до навчання виявився в Центрі (37%) і на Донбасі (30%). В інших регіонах показники були дещо нижчими (на 2–4%), ніж середній по країні (24%), найнижчими – на Сході та Півдні країни – по 20% (рис. 1).

У розрізі поселень найбільше учасників НВЖ виявилось в містах з населенням менше ніж 100 тис. жителів (30%), незважаючи на те, що зазвичай більше можливостей для навчання є в більших за розміром поселеннях (рис. 2). Проте в обласних центрах і м. Києві та містах з населенням понад 100 тис. жителів показники були дещо меншими і майже однаковими (26% і 25%).

Найменше (20%) учасників НВЖ було в селах і селищах міського типу, де можливості для навчання обмежені. Отже, можливості для НВЖ в усіх типах поселень крім сільської місцевості практично однакові. З огляду на європейські порівняння обсягів НВЖ, ці можливості в усіх типах поселень є недостатніми. Особливої уваги потребує посилення можливостей НВЖ у сільській місцевості.

У розрізі сімейного стану більше учасників НВЖ виявилось серед тих, які не були обтяжені родинними турботами (26%). Організаційний аспект розбудови національної системи НВЖ має враховувати цю обставину, забезпечуючи можливості вільного доступу до навчання та не бути перешкодою для сімейних обов'язків.

У розрізі статі серед українських учасників НВЖ дискримінації не існує: різниця між рівнем участі в НВЖ серед жінок (23%) і чоловіків (25%) є статистично незначущою, вона перебуває в межах стандартних відхилень даного опитування.

У розрізі віку серед українських учасників НВЖ виявлено традиційно найбільшу залежність: чим молодшими є респонденти, тим більше вони залучені до НВЖ (рис. 3). При розбудові національної системи НВЖ необхідно приділяти особливу увагу “третьому віку”, забезпечуючи його представникам можливості вільного доступу до навчання.

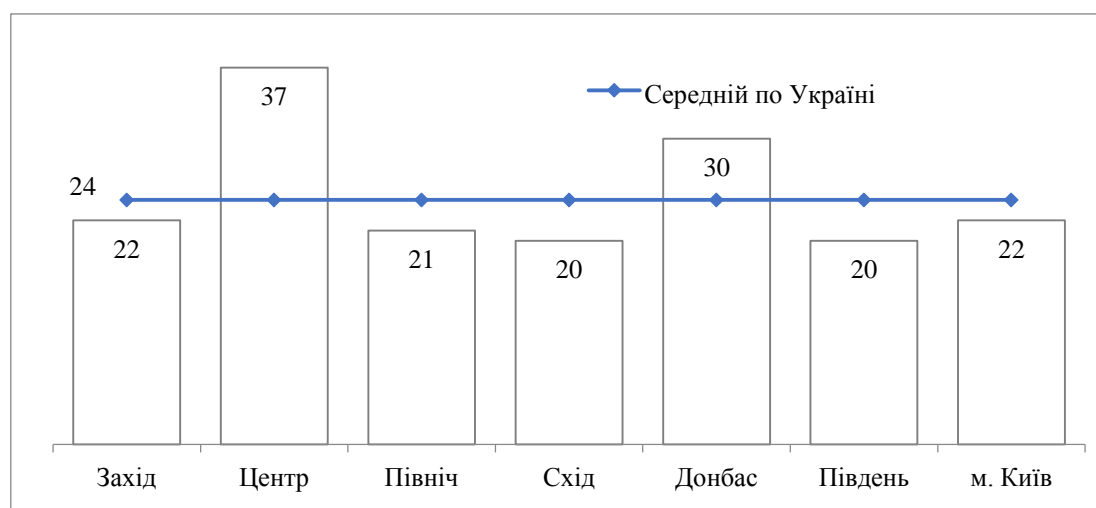


Рис. 1. Частка населення, що залучена до НВЖ, за регіонами, %

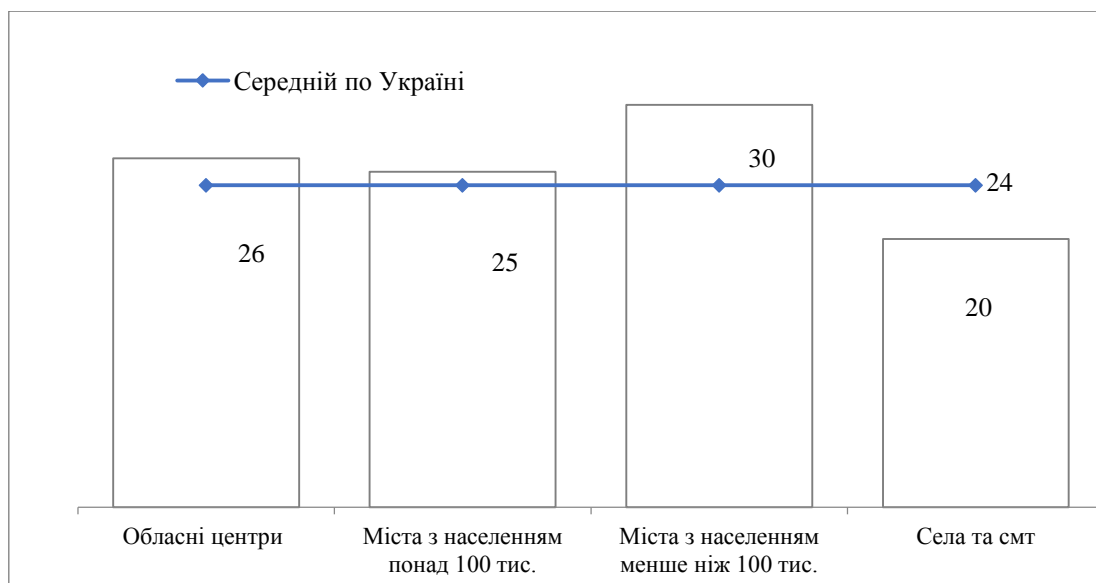


Рис. 2. Частка населення, що залучена до НВЖ, за типом поселення, %

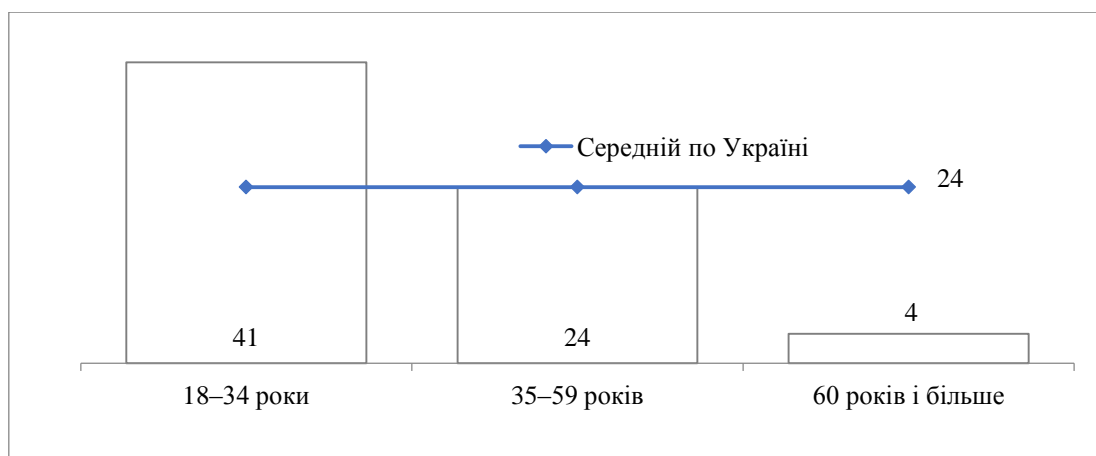


Рис. 3. Частка населення, що залучена до НВЖ, за віком, %

Залежно від рівня освіти, серед українських учасників НВЖ також виявлено залежність: чим вищим є рівень освіти респондентів, тим більше вони залучені до НВЖ (рис. 4). Отже, обсяги національної участі в НВЖ пов'язані з рівнем попередньо набутої освіти. Від її якості в аспекті прищеплення навичок постійного подальшого навчання та усвідомлення його корисності значно залежить обсяг українського НВЖ в майбутньому.

Самооцінки учасників і неучасників НВЖ за основними чинниками якості життя також виявили значні відмінності. Так, самооцінки *стану здоров'я* серед усіх респон-

дентів показали, що 22% оцінювали стан свого здоров'я як дуже поганий і поганий разом, а 78% позначили його разом як задовільний, добрий і відмінний. Водночас серед перших було лише 6% учасників НВЖ, а серед других – 29%.

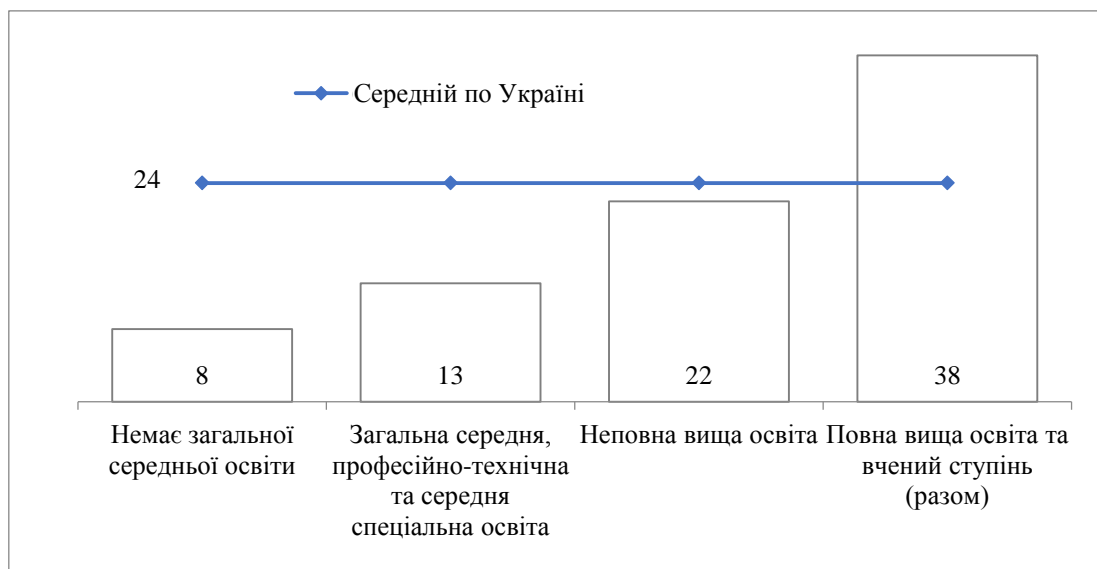


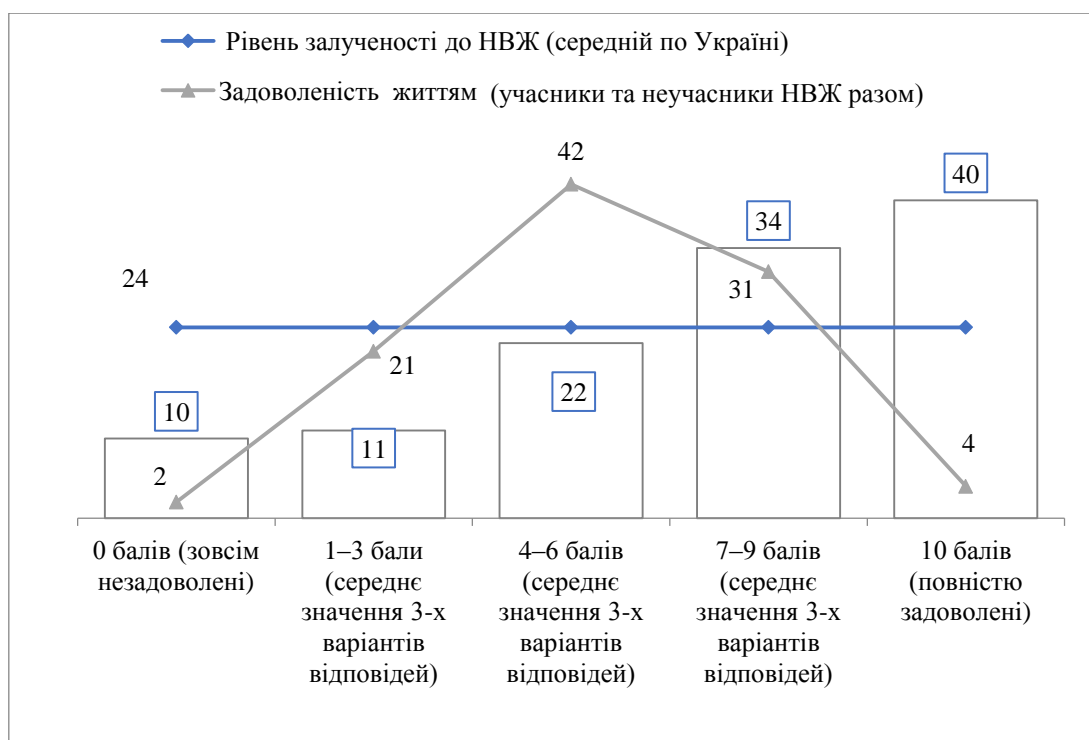
Рис. 4. Частка населення, що залучена до НВЖ, за рівнем освіти, %

Серед тих, які переважно позитивно оцінюють стан свого здоров'я, учасників НВЖ було майже в 5 разів більше, ніж серед респондентів з переважно негативною самооцінкою. Таким чином, НВЖ має позитивний вплив на збереження та зміцнення здоров'я його учасників. На цей кількісний розподіл певною мірою вплинуло й те, що людям з поганим здоров'ям важче навчатися, тому їх може бути менше серед учасників НВЖ, але ця обставина не применшує важливості навчання і лише свідчить про необхідність забезпечити таким людям умови й можливості безперешкодного доступу до НВЖ.

Самооцінки задоволення своїм життям за 10-бальною шкалою серед усіх респондентів (учасників і неучасників НВЖ) показали, що зовсім незадоволених (0 балів) виявилось менше ніж 2%, а повністю задоволених (10 балів) – 4%. Інші обрали проміжні оцінки, які далі для наочності розділені на три групи: 1, 2 або 3 бали; 4, 5 або 6 балів та 7, 8 або 9 балів. У кожній групі розраховувалися середні значення задоволення життям і серед цих груп визначалося представництво учасників НВЖ.

Виявилася закономірність: кількість учасників НВЖ пропорційно збільшувалася з 10% до 40% від групи зовсім незадоволених до групи повністю задоволених (рис. 5). Це свідчить про взаємозв'язок між НВЖ та задоволеністю життям, що надає переваги учасникам НВЖ.





**Рис. 5. Частка населення, що залучена до НВЖ, за характером самооцінки задоволеності власним життям, %**

Порівняння показників самооцінки матеріального становища учасників НВЖ та усіх респондентів показує суттєві розбіжності із загальною опитаних (табл. 2).

Таблиця 2

**Самооцінка рівня матеріального становища серед загального населення та тих, які залучені до НВЖ, %**

	Матеріальне становище родини				
	Не вистачає грошей навіть на їжу	Вистачає грошей на їжу, але купити одяг вже важко	Достатньо грошей на їжу й одяг, можна певну суму відкласти, але цього недостатньо, щоб купувати такі дорогі речі, як телевізор або холодильник	Можемо дозволити собі купувати деякі дорогі речі, такі як телевізор або холодильник	Можемо дозволити собі все, що бажаємо (показники статистично незначущі)
Серед всіх опитаних (N = 2046)	7	38	47	8	<0,5
Серед учасників НВЖ (N = 491, 24%)	5	11	32	50	44

Учасники НВЖ набагато краще характеризують власне матеріальне становище. Проте цих даних ще замало, щоб робити впевнений висновок щодо характеру причинно-наслідкового зв'язку. Адже теоретично можливі два варіанти: перший – причиною кращого матеріального становища є участь в НВЖ, оскільки його учасники компетентніші, активніші, конкурентоспроможніші на ринку праці, відповідно мають більший дохід, ніж неучасники НВЖ; другий – особи, які беруть участь у НВЖ, первісно вже мають для того кращі матеріальні можливості (більше коштів на оплату навчання, вільного часу, можливостей доступу, просторової мобільності завдяки вищому соціально-професійному статусу тощо), ніж ті, які не брали участі в навчанні.

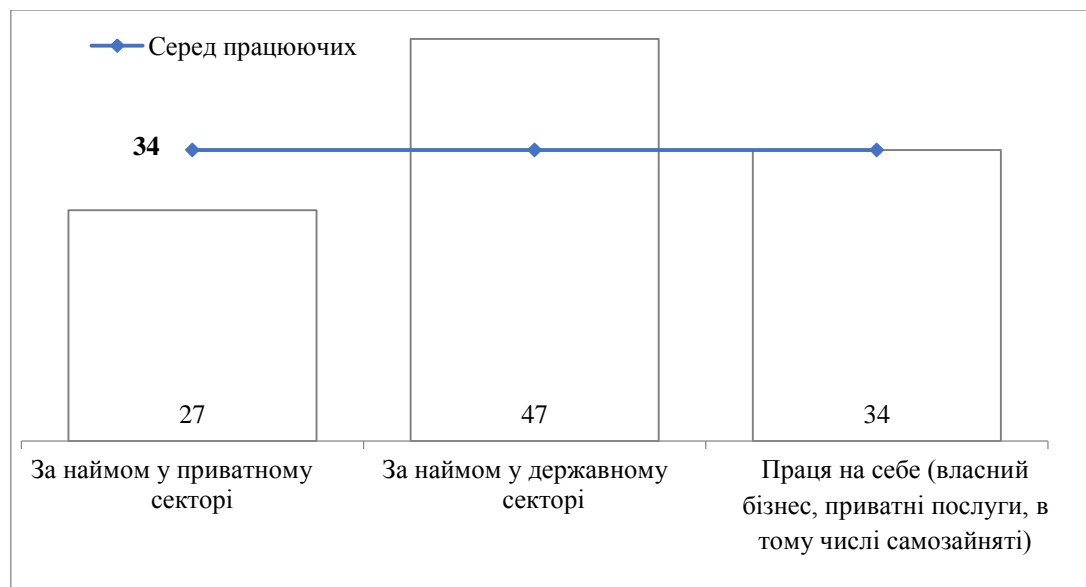
Для більш повного уявлення про матеріальне становище учасників і неучасників НВЖ визначено різницю між ними в аспекті *наявності в їхніх родинах заощаджень, накопичень*. У цьому вимірі серед усіх респондентів проведеного опитування було визначено, що 72% не мали заощаджень, накопичень, мали їх – 28%. При цьому кількість учасників НВЖ виявилася дещо більшою серед тих, які мали заощадження, але кількісно ця різниця була досить незначною – середня розрахункова кількість учасників НВЖ без заощаджень (42%) була меншою лише на 4% від тих, які мали заощадження (46%). Отже, наявність заощаджень, яка опосередковано характеризує більш високий рівень матеріального становища, не є вирішальним чинником участі у НВЖ. Незначна різниця між участю в НВЖ осіб, які мали і не мали заощадження, дає підстави відкинути припущення про залучення до НВЖ переважно осіб з кращим матеріальним становищем.

Скоріше, це слугує одним з аргументів на користь іншої гіпотези: краще матеріальне становище в цьому випадку є наслідком участі в НВЖ, а не навпаки. Незалежно від причин зазначеного зв'язку, участь у НВЖ тісно пов'язана з матеріальним добробутом. Більш впевнені висновки щодо імовірних причин і наслідків спостереженої залежності користі НВЖ для матеріального становища його учасників можна виробити з урахуванням відомостей про роботу, зайнятість, компетентність й активність учасників і неучасників НВЖ.

Про *зайнятість на роботі як основного заняття* загалом повідомили 54% (46% з різних причин не працювали). Якщо розглядати групу НВЖ, то чисельність працюючих серед них була на 5% вищою (29% проти 24%) за показник тих, які не працювали і мали інші основні заняття (здобували освіту, займалися домашнім господарством тощо). Проте працюючі дещо більше залучені до НВЖ, оскільки потреба постійно навчатися в середовищі працюючих є актуальнішою, ніж в середовищі зайнятих іншою діяльністю. Така роль праці щодо НВЖ свідчить про найефективнішу стратегію діяльності держави в напрямі доведення показників обсягу українського НВЖ до європейських зразків: всіляко стимулювати органи влади територіальних громад, роботодавців приватного сектору та суб'єктів управління й господарювання державного сектору посилювати свій вплив щодо постійного навчання працівників.

При цьому особливу увагу в цій діяльності доцільно приділяти стимулюванню роботодавців приватного сектору, працівники якого значно менше залучені до НВЖ, ніж

працівники державного сектору та працюючі “на себе”, про що переконливо свідчить розподіл учасників НВЖ за видами зайнятості на основному місці роботи (рис. 6).

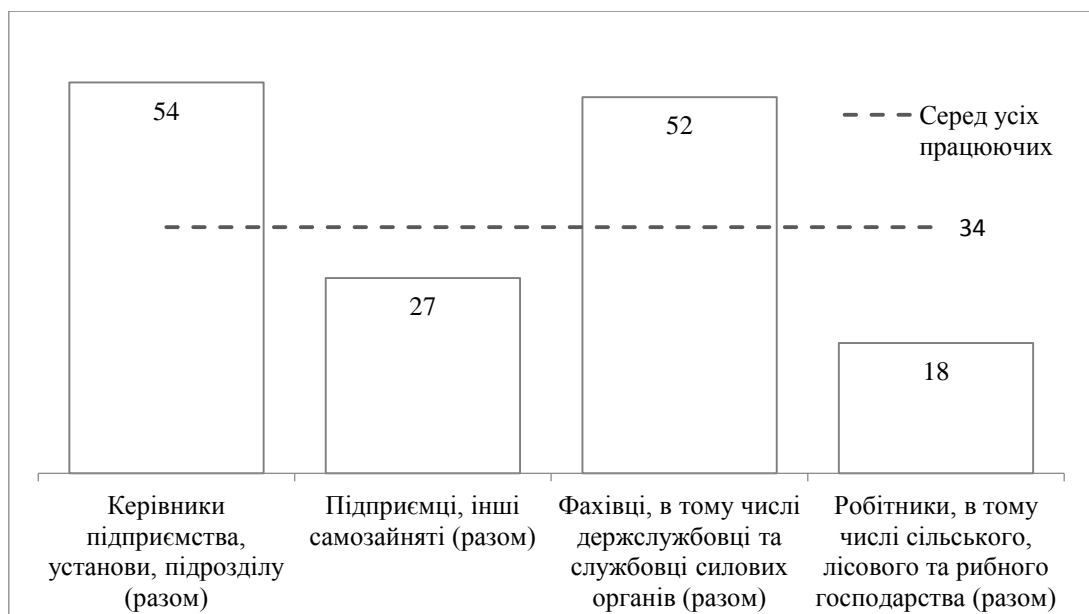


**Рис. 6. Частка населення, що залучена до НВЖ, за видом зайнятості на основному місці роботи, %**

Якщо проаналізувати українських учасників НВЖ у розрізі соціально-професійного статусу, то до НВЖ значно частіше, ніж підприємці та інші самозайняті, залучені керівники й фахівці, а найбільше відчужені від навчання робітники (рис. 7). Підприємці та інші самозайняті не завжди можуть дозволити собі організоване навчання (курси, семінари, тренінги тощо), яке потребує витрат часу та коштів (як і власна справа), обирають самостійні форми здобуття потрібних знань, набуття умінь і навичок, що не вимірялося в даному опитуванні.

Правильність цього припущення підтверджується найвищими показниками НВЖ серед керівників і фахівців (їх навчання частіше відбувається не за власний рахунок і не у вільний від роботи час) та найменшими показниками серед робітників (приватні роботодавці та державні суб'єкти господарювання не завжди вбачають користь від системних витрат на їхнє навчання в робочий час, з огляду на планові завдання та бюджети організацій).

Учасники НВЖ мають низку переваг у сфері праці порівняно з іншими зайнятими. Значно більше залучених до НВЖ серед опитаних, яким *легко знайти іншу роботу*, ніж серед тих, кому це здається важким; серед *зайнятих офіційно*, а не тих, які працюють без офіційного оформлення; серед тих, які позитивно оцінюють *відповідність своєї роботи наявній кваліфікації*, ніж серед тих, які вважають навпаки; серед *зайнятих на постійній роботі*, ніж на тимчасовій (табл. 3).



**Рис. 7. Частка населення, що залучена до НВЖ, за соціально-професійним статусом, %**

Таблиця 3

**Характер зайнятості учасників НВЖ (самооцінка), %**

Є загроза в найближчі 3 місяці втратити роботу	22
Немає загрози втрати роботи	39
У разі втрати роботи впевнені, що зможуть легко знайти іншу	47
Важко або, скоріше, важко знайти інше місце роботи	29
Працюють офіційно (із записом у трудовій книжці або за письмовим трудовим договором)	38
Працюють за усною домовленістю без офіційного оформлення	21
Працюють на постійній роботі	36
Проектна/тимчасова робота, фріланс	25
Вважають, що робота та кваліфікація збігаються	47
Вважають, що робота та кваліфікація не збігаються	40

Самооцінки задоволення своєю нинішньою роботою, виміряні за 10-бальною шкалою, показали, що зовсім незадоволених (0 балів) виявилось менше ніж 1%, а повністю задоволених (10 балів) – 5% серед всього населення; представленість учасників НВЖ збільшується відповідно до зростання рівня задоволеності роботою (табл. 4).

Таблиця 4

## Показник рівня задоволеності роботою, %

	0 балів (зовсім неза- доволені)	1–3 бали (середнє значення 3-х варіан- тів відпові- дей)	4–6 балів (середнє значення 3-х варіан- тів відпові- дей)	7–9 балів (середнє значення 3-х варіан- тів відпові- дей)	10 балів (повністю задоволені)
Серед учасників НВЖ (N = 491, 24%)	17	28	26	39	49
Серед всіх опитаних (N = 2046)	<1	5	21	24	5

Ця закономірність лише в одному випадку порушувалася тим, що учасників НВЖ виявилось дещо більше серед тих респондентів, які оцінили задоволення роботою на 1–3 бали. Зрозуміло, що виражений позитивний вплив задоволення своєю роботою додає учасникам НВЖ переваг перед неучасниками навчання в цьому вимірі якості життя.

У розрізі *орієнтації праці за наймом або на себе* українське суспільство розділене на дві нерівні частки: менша (38%) або вже має власний бізнес або хоче його мати і планує це зробити в недалекому майбутньому, натомість більша (62%) не має такого бажання або не замислювалась над цим.

Результати опитування показують більшу готовність учасників НВЖ до *трудової мобільності в закордонному напрямі*. Якщо в цілому 34% думали в останній рік про можливість поїхати працювати за кордон (67% не замислювалися над цим), то серед НВЖ не розглядали можливість праці за кордоном лише 24%.

Це підтверджує тезу, що українська трудова міграція позбавляє національну економіку її найпродуктивнішого потенціалу – переважно молодих, освічених, зайнятих, тих, які не відчувають загрози втрати роботи і кому легко її знайти, офіційно працевлаштованих на постійній роботі, налаштованих на власну справу. За наведеними даними, учасники НВЖ мають ряд переваг перед неучасниками навчання в сфері роботи та зайнятості, водночас вони є більш вимогливими до праці та її оплати.

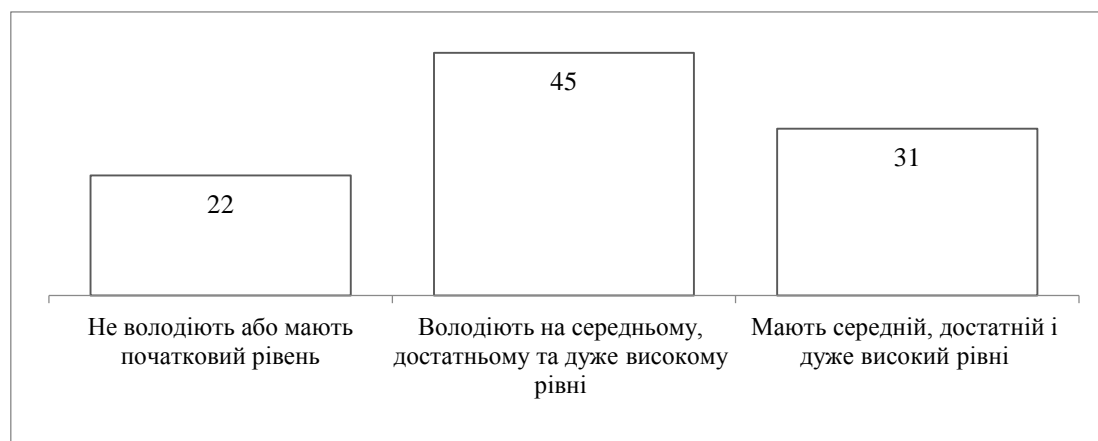
Володіння сучасними компетенціями, охарактеризоване *комп'ютерними навичками*, засвідчує, що серед осіб, чия “комп'ютерна компетенція” не розвинена (39%), частка залучених до НВЖ майже в 4,5 рази є меншою (лише 9%), ніж залучених до НВЖ. Така сама ситуація щодо користування інтернетом. Серед осіб, які не вміють користуватися всесвітньою мережею (48%), частка залучених до НВЖ є у 4 рази меншою, ніж незалучених до НВЖ.

Про переваги учасників НВЖ у вимірі використання комп'ютерними технологіями свідчить розподіл за *метою користування інтернетом*. Серед всіх опитаних мету, що належить переважно до ділової сфери, визначили близько 19%, мету, що має розважальний характер, обрали близько 30%. Таким чином, співвідношення становить близько 1,5. Водночас серед учасників НВЖ, навпаки, переважно ділову мету обирали

в 1,5 раза частіше, порівняно з неучасниками. Можна припустити, що учасники НВЖ також мають переваги перед неучасниками, оскільки краще поінформовані, мають більше комунікацій, у тому числі у своїй професійній сфері, реалізують нові можливості заробітку, простіше здійснюють потрібні витрати.

У розрізі мовних компетенцій, для кожного рівня володіння мовою в кожній групі було розраховано значення представництва учасників НВЖ і виявлено, що частка осіб, які не володіють іноземною мовою або володіють нею на початковому рівні, становить менше ніж чверть (рис. 8).

Натомість учасників НВЖ виявилось у понад 2 рази більше серед тих, які володіють основними європейськими мовами (англійською, німецькою, французькою) на середньому, достатньому та дуже високому рівні. Відчутно більше їх було серед тих, які володіють на середньому, достатньому та дуже високому рівні польською та/або іншою іноземною мовою. У цьому аспекті необхідних у глобалізованому світі навичок учасники НВЖ мають значні переваги перед неучасниками. Ця перевага є особливо важливою з огляду на досить слабку мовну (іноземну) компетентність населення у цілому: серед усіх респондентів проведеного опитування частка тих, які не володіють якоюсь іноземною мовою або володіють нею на початковому рівні, у середньому щодо всіх мов становила 77%, а частка тих, які володіють основними європейськими мовами на середньому, достатньому та дуже високому рівні, у середньому щодо трьох мов становила 8% (зокрема, англійською – 20%, німецькою – 3%, французькою – 1%). Лише стосовно польської та/або інших (крім англійської, німецької, французької) із зазначених опитаними мов частка тих, які володіють ними на середньому, достатньому та дуже високому рівні, виявилася досить значною – 48%. Отже, можна судити про переваги учасників НВЖ перед неучасниками в тому аспекті, який стосується володіння навичками, потрібними для успішної життєдіяльності в сучасному суспільстві.



**Рис. 8. Частка населення, що залучена до НВЖ, за мовними компетенціями (володіння іноземною мовою), %**

*Соціальна та громадянська активність учасників і неучасників НВЖ.* Для вимірювання соціальної активності усім респондентам проведеного опитування було запропоновано визначити, чи можуть вони віднести себе до: 1) професіонала з певних питань, готового на волонтерських засадах увійти до консультативної/експертної ради для допомоги в розробці рішень місцевої влади; 2) людини, готової на волонтерських засадах контролювати діяльність місцевої влади; 3) людини, готової на волонтерських засадах організувати ініціативну групу з вирішення актуальних питань місцевої громади. Кількість тих, які дали ствердні відповіді щодо одного (або двох, або всіх трьох) з позначених видів діяльності, в середньому становила 13%; тих, які дали заперечливі відповіді щодо одного (або двох, або всіх трьох) із зазначених видів діяльності, разом з тими, які не могли відповісти щодо одного (або двох, або всіх трьох) із зазначених видів діяльності, в середньому становила 44%. Серед останніх учасників НВЖ і тих, які планували долучитися до нього, було приблизно у 2,5 рази менше, ніж серед тих, які позитивно оцінили свою здатність до волонтерської соціальної активності. Залучені до НВЖ мають переваги перед рештою населення у вимірі соціальної активності, являючи собою значний потенціал волонтерства – суспільно корисного явища щодо розвитку країни.

Для вимірювання громадянської активності респондентам було запропоновано визначити готовність брати особисту участь у масових протестних акціях на захист своїх прав (готові – 23%, не готові 77%). Серед останніх представництво учасників НВЖ було майже в 1,5 рази менше, ніж серед потенційних протестувальників. Помітною є різниця і в мотивації. Так, серед усіх респондентів в 2,5 рази більше тих, які протестуватимуть внаслідок посилення дії чинників, що безпосередньо (тут і зараз) стосуються персонально особи та родини – частка готових протестувати з цих мотивів становила в середньому 31%. Натомість, частка готових до активних протестних дій загальногромадського значення серед усіх опитаних становила в середньому лише 14%. Мотивація до протестів учасників НВЖ суттєво відрізняється: їх представництво більше серед тих, кого спонукатимуть протестувати чинники загальногромадського значення, ніж серед тих, кого спонукатиме посилення дії чинників негайного впливу на персональний добробут.

Отже, у сферах соціальної та громадянської активності учасники НВЖ мають переваги перед рештою населення з погляду інтересів розвитку українського суспільства як значний потенціал готовності до волонтерства і контролю діяльності влади, в тому числі у формі свідомого протесту, вмотивованого проблемами загальногромадського значення.

Важливо зазначити що залучені до НВЖ респонденти зберігають високий потенціал навчатися – переважна більшість з них планує продовжувати навчатися на різноманітних курсах і підвищувати свою кваліфікацію в майбутньому. Так, серед наявних учасників НВЖ 68% планують продовжити/почати навчання у наступному році. Серед осіб, які не є учасниками НВЖ, долучитися до нього у майбутньому (у наступному році) планують тільки 6,6%. Серед учасників НВЖ найпопулярнішими запланованими

напрямами навчання стали тренінги та семінари, присвячені підвищенню кваліфікації (28%), семінари із самовдосконалення та особистісного розвитку (15,2%), курси вивчення іноземної мови (12,6%). Для порівняння, серед неучасників НВЖ найбільш затребуваними є курси водіїв, їх планують відвідати 2,3%. (Див. табл. 5).

Таблиця 5

**Готовність до навчання у найближчому майбутньому серед учасників та неучасників НВЖ, %**

	Залучені до НВЖ (N = 491, 24%)	Не залучені до НВЖ (N = 1555)
Галузеві курси підвищення кваліфікації (післядипломна освіта)	10,0	0,8
Курси водіїв	10,4	2,3
Курси іноземних мов	12,6	1,8
Курси з ІТ	3,4	0,7
Онлайн-курси з набуття нових знань (наприклад, ПРОМЕТЕУС, КУРСЕРА тощо)	4,7	0,3
Бухгалтерські курси	2,0	0,3
Семінари/тренінги, спрямовані на підвищення професійної підготовки	28,0	0,6
Семінари/тренінги із започаткування та ведення бізнесу	8,7	0,4
Семінари-тренінги, зорієнтовані на самовдосконалення особистості (в тому числі: спілкування, самоконтролю, здорового способу життя, саморозвитку тощо)	15,2	1,0
Інші курси, впишіть, які саме	0,6	0,1
Інші види навчання, впишіть, які саме	0,2	0
Не обрали жодного	31,9	93,4

*Примітка:* За відповіддю на запитання: “На яких курсах, семінарах, тренінгах плануєте пройти навчання (у тому числі он-лайн) протягом найближчого року?”.

Всі зазначені переваги учасників НВЖ мають свій прояв і у соціальних характеристиках. Якщо ми подивимося на розподіл учасників і неучасників НВЖ за 7-ма соціальними класами, то побачимо, що участь НВЖ більшою мірою пов’язана з належністю до класів керівників, фахівців з вищою освітою та меншою – з робітничими професіями (табл. 6).

Таблиця 6

**Соціальна структура учасників та неучасників НВЖ, %**

	Залучені до НВЖ	Не залучені до НВЖ	Серед всіх опитаних
Керівники	10,2	4,6	6,5
Підприємці	7,3	9,9	9,0
Фахівці з вищою освітою	39,8	17,2	25,0
Фахівці із середньою спеціальною освітою	13,2	9,2	10,6
Службовці без спеціальної освіти	6,7	4,9	5,5
Кваліфіковані робітники	15,9	38,5	30,6
Некваліфіковані робітники	7,0	15,9	12,8

*Примітка:* Поділ на 7 класів (груп).



**Висновки.** Аналіз відмінностей у різних вимірах життєдіяльності, що є визначальними для персонального добробуту й суспільного розвитку, між українськими учасниками та учасниками НВЖ показує відчутні переваги останніх. Зокрема, кількість учасників НВЖ майже у 5 разів є вищою в середовищі тих респондентів, які переважно позитивно оцінюють стан свого здоров'я, ніж серед людей з переважно негативною самооцінкою; їх питома вага зростає залежно від рівня задоволеності своїм життям; вони реалістичніше оцінюють соціальну дійсність, краще розуміють вимоги сучасного ринку праці та життя у цілому, чіткіше усвідомлюють вплив чинників, пов'язаних з особистими якостями людини, на досягнення життєвого успіху, частіше орієнтовані на питання гендерної рівності, ніж решта населення.

Учасники НВЖ мають низку переваг перед учасниками у таких сферах:

– роботи та зайнятості: серед зайнятих офіційно, зайнятих на постійній роботі, працюючих у цілому, керівників і фахівців зокрема, осіб, які не відчувають загрози втрати свого робочого місця, легше знаходять іншу роботу, позитивно оцінюють відповідність своєї роботи та кваліфікації, задоволені своєю нинішньою роботою; прибічників власного бізнесу. Саме вони більшою мірою, ніж решта населення, являють собою людський потенціал розвитку малого й середнього підприємництва;

– володіння навичками, потрібними для успішної життєдіяльності в сучасному українському суспільстві та глобалізованому світі: серед регулярних комп'ютерних користувачів, користувачів інтернету у цілому та з переважно діловою метою зокрема, осіб, які достатньо володіють основними європейськими мовами;

– соціальної та громадянської активності щодо інтересів розвитку українського суспільства: більший потенціал готовності до волонтерства, контролю діяльності влади, в тому числі у формі свідомого протесту, вмотивованого переважно проблемами загальногромадського значення (щодо злочинності, корупції, безладу, екології тощо).

Водночас учасники НВЖ частіше, ніж інша частка населення, готові реалізувати свою суб'єктність шляхом трудової мобільності в закордонному напрямі, що крім їхніх особистісних переваг посилює ризики для суспільства (створює небезпеку для національної економіки, відплив через трудову міграцію найпродуктивнішого потенціалу – переважно молодих, освічених, здорових, які менше відчувають загрозу втрати роботи, зайнятих офіційно на постійній роботі, налаштованих започаткувати власну справу тощо).

Аналіз зафіксованих відмінностей дає підстави сформулювати гіпотезу, що залучення до НВЖ може бути однією з перспективних стратегій національного розвитку. Отже, варто запропонувати розробку спеціального напрямку державної політики щодо сприяння НВЖ. Заходи такої політики можуть бути достатньо різноманітними. У приватному секторі це, насамперед, стимулювання зацікавленості роботодавців, у тому числі через інформування власників бізнесу про переваги навчання, його перспективні напрями, територіально близькі осередки, якість їхньої роботи тощо; стимулювання витрат на НВЖ через галузеві, регіональні, всеукраїнські конкурси, премії кращим у цьому аспекті роботодавцям, часткову компенсацію видатків на ці цілі, фіскальні піль-

ги тощо. Щодо працівників державного сектору, то для посилення ролі держави в організації НВЖ варто задіяти управлінські можливості (удосконалення регламентів періодичного навчання, вибір його тривалості, найефективніших напрямів, видів і форм, забезпечення достатнього фінансування тощо). Те саме стосується й когорти безробітних – державний менеджмент роботи служби зайнятості має значні резерви підвищення своєї ефективності. Так, у середовищі працівників місцевих центрів зайнятості, які на практиці щоденно контактують з безробітними, часто дискутуються способи посилення ролі держави в організації НВЖ (навіть такі радикальні, як заміна нинішньої добровільної згоди безробітних на навчання обов'язковою умовою виплати певної частини допомоги по безробіттю лише тим особам, які беруть участь у персонально прийнятних за віком і станом здоров'я напрямках, формах і видах НВЖ). Заслужовує на окрему увагу досвід Державної служби зайнятості України, набутий під час експериментального впровадження ваучерної програми професійної підготовки (як безробітних, так і працюючих) осіб віком старше ніж 45 років. Виконане науковцями НАН України дослідження<sup>3</sup> показало, що програму доцільно популяризувати, розвивати та вдосконалювати, а ваучерна система має стати складовою реформування національної політики на ринку праці, оскільки містить великий потенціал і перспективи в Україні, якщо стане частиною Генеральної угоди та колективних угод на всіх рівнях, залучаючи до цього процесу всі сторони соціального діалогу [6]. За прикладом ряду європейських країн це дозволить користувачам самостійно вирішувати, які нові професійні знання та освітньо-кваліфікаційний рівень їм потрібні для підтримання конкурентоспроможності на ринку праці; набувати універсальні базові навички (ІТ, іноземні мови тощо); включати до ваучерних програм професійної підготовки ширші цільові групи населення з урахуванням специфіки їхніх потреб; залучати крім бюджетних додаткові джерела фінансування.

#### **Список використаних джерел**

1. Обучение на протяжении жизни в условиях новой экономики. Серия: Актуальные вопросы развития образования. Москва: Алекс, 2006. 264 с. URL: [https://siteresources.worldbank.org/EDUCATION/Resources/278200-1099079877269/547664-1099079984605/LLL\\_KE\\_Russian.pdf](https://siteresources.worldbank.org/EDUCATION/Resources/278200-1099079877269/547664-1099079984605/LLL_KE_Russian.pdf)
2. Рекомендации Парламента и Совета Европы от 18 декабря 2006 г. о ключевых компетенциях обучения в течение жизни. (2006/962/EC). Приложение. Ключевые компетенции для обучения в течение всей жизни – европейские рамочные установки. URL: <http://adukatar.net/klyuchevy-e-kompetentsii-dlya-obucheniya-v-techenie-vsej-zhizni/>
3. Головаха С., Горбачик А. Тенденції соціальних змін в Україні та Європі: за результатами “Європейського соціального дослідження” 2005–2007– 2009–2011. Київ: Інститут соціології НАН України, 2012. 119 с.
4. Процеси соціальної мобільності в сучасному українському суспільстві: кол. моногр. / за ред. О.М. Балакіревої. Київ: НАН України, ДУ “Ін-т екон. та прогнозів. НАН України”, 2014. 288 с.

<sup>3</sup> Дослідження Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України “Швидка оцінка ваучерної системи в Україні”, виконане в рамках проєкту ПРООН в Україні “Підтримка реформи соціального сектору в Україні” на запит Державної служби зайнятості України.

5. ESS-2012. URL: [www.europeansocialsurvey.org](http://www.europeansocialsurvey.org)

6. Ткаченко Л.Г. Ваучери на навчання осіб віком старше 45 років як інструмент активної політики ринку праці. *Демографія та соціальна економіка*, 2015. № 2 (24). С. 41–52. <http://dx.doi.org/10.15407/dse2015.02.041>

Отримано 25.09.19

#### References

1. Lifelong learning in a new economy. Series: Topical Issues in Educational Development. (2006). Moscow: Aleks. URL: [https://siteresources.worldbank.org/EDUCATION/Resources/278200-1099079877269/547664-1099079984605/LLL\\_KE-Russian.pdf](https://siteresources.worldbank.org/EDUCATION/Resources/278200-1099079877269/547664-1099079984605/LLL_KE-Russian.pdf) [in Russian]

2. Recommendation of the European Parliament and of the Council of 18 December 2006 on key competences for lifelong learning. (2006/962/EC). Annex: Key competences for lifelong learning – a European reference framework. URL: <http://adukatar.net/klyuchevy-e-kompetentsii-dlya-obucheniya-v-techenie-vsej-zhizni/> [in Russian]

3. Holovakha, Ye., Gorbachyk, A. (2012). Trends in Social Change in Ukraine and Europe: Based on European Social Survey 2005–2007 – 2009–2011. Kyiv: Institute of Sociology NAS of Ukraine [in Ukrainian]

4. Balakireva, O.M. (Ed.). (2014). Processes of Social Mobility in Modern Ukrainian Society. Kyiv: NAS of Ukraine, Institute for Economics and Forecasting, National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian]

5. ESS-2012. URL: [www.europeansocialsurvey.org](http://www.europeansocialsurvey.org)

6. Tkachenko, L.G. (2015). Training Vouchers for Persons Aged Over 45 Years as Tools of Active Labour Market Policy. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika – Demography and social economy*, 2 (24), 41–52. <http://dx.doi.org/10.15407/dse2015.02.041> [in Ukrainian]

Received on 25.09.19